

М. Беззуб'як

ПОЛІТИЧНА НАУКА В ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ СУСПІЛЬСТВАХ: ОБ'ЄКТИВНІСТЬ І ПЕРИФЕРИЗАЦІЯ

Наука, історично виокремившись як специфічний різновид людського пізнання, чим далі тим більше перетворюється на безпосередній фактор соціального життя. Причому, це стосується не лише наук точних і природничих, але й суспільствознавства. Останнє надає соціальні технології (в зростаючому обсязі), а також радикально змінює соціальну і, зокрема, політичну культуру, постаючи одним із ціннісно-творчих чинників. В цьому сенсі, має рацію Е. Гідденс, стверджуючи, що соціальні науки відрізняються від природничих і точних тим, що вони фактично є частиною предмету свого дослідження, тобто позбавлені механізмів “об’єктивізації” (методологічного дистанціонування через перетворення на об’єкт)¹. Відповідно, на думку видатного британського соціолога, в історії і політиці залишаються ті суспільствознавчі теорії (разом з політологічними), які стали невід’ємною частиною суспільного життя, об’єктивувались в його цінності та інститути. Показово, що для ілюстрування цієї своєї тези він використовує “історичну долю” маккіавелізму. Показово не лише тому, що ця ренесансна політична філософія змі-

нила ціннісні уявлення про політику (змінити політичну культуру, передусім, європейців), але й була джерелом багатьох нових політичних технологій, виконавши як ціннісну, так і технологічну соціальні функції науки.

Поява “соціології знань” стала одним із індексів перетворення суспільствознавства на безпосередній фактор (продуктивну силу) соціального життя. Адже, згідно з ключовою тезою цього різновиду суспільствознавства, суспільство (суспільна реальність) конструюється шляхом об’єктивації знань про неї. Частина цих знань може бути настільки давно і глибоко об’єктивованою, що сприйматиметься як щось зовнішнє людині, щось подібне до реальності природної. Однак, навіть таке матеріалізоване (реіфіковане) знання про суспільство, має своє походження в людині, має своїх творців і втілювачів. Отже, створене людиною, людиною ж може бути й змінене. Таке бачення створює онтологічні, гносеологічні, методологічні передумови для всеосяжного соціального інжинірингу.

Прагнення до інжинірингового “конструювання/переконструювання” соціальної реальності може бути стриманим лише негативним досвідом попередньої історичної епохи. Йдеться про фактичний провал спроб перебудови світу за комуністичним і націонал-соціалістичним (фашистським) зразками та нинішніми невдачами здійснити те саме в рамках ціннісної матриці лібералізму. Таким чином, ідеологічні тоталітаризми попереджають тоталітаризм технократичний. В обох випадках, маємо справу з прагненням до домінування зпочатку світоглядного знання, а, згодом, в контексті НТР, технологічного.

Наукове знання якісно відрізняється від першого і другого, передусім, своєю об’єктивністю. Однак, об’єктивність суспільствознавства не теж саме що й об’єктивність природознавства чи математики. Суспільствознавча об’єктивність потребує вжиття низки об’єктивізуючих процедур та врахування низки передумов – вона не гарантується самим предметом дослідження. Досягнення об’єктивності в соціальному і, зокрема, політологічному дослідженні полягає, в тому числі, у виокремленні та нейтралізації тих факторів, які цій об’єктивності перешкоджають. Такими факторами є пануючі в суспільстві ціннісно-світоглядні формації, а також інституційне

облаштування самої науки, зокрема, науки соціальної і політології. Причому, слід усвідомлювати прямий зв'язок між цими двома факторами, адже інституційна будова суспільства, значною мірою, обумовлюється його цінностями. Хоча й не слід виключати існування суперечності по лінії “цінність – інституція”. Так, інституційна будова може пом'якшувати ціннісні (світоглядно-ідеологічні) впливи, однак вона й може робити їх інтенсивнішими. З огляду на посутню об'єктивність наукового типу мислення, покликанням інституцій науки є нейтралізація, зовнішнього науці, ціннісного тиску, запобігання ідеологізації наукового фаху. Особливо це стосується соціальної і, зокрема, політичної науки в пост-комуністичних країнах, котра може стати заручником і жертвою “індоктринації лібералізмом” в результаті якої, суспільствознавство втратить критичність і стане неспроможним віднаходити альтернативи суспільно-політичного розвитку. Спроба зробити із суспільствознавця і політолога ще більшого демократа і ліберала ніж В. Вільсон призведе до втрати ним аналітичної критичності та підірве його творчий потенціал. Таким чином, одним із головних завдань інституційної структури суспільної науки є забезпечення свободи наукової творчості, яку (принаймні, в посткомуністичних країнах) слід захищати від демократичного популізму та ліберального “тоталітаризму” (йдеться про безальтернативне домінування однієї ідеології).

Всі, окреслені вище, ціннісні та інституційні проблеми і дилеми соціальної та політичної науки було адекватно висвітлено в доробкові американського політолога та історика американської політичної науки Д. Річчі “Трагедія політичної науки”. На думку цього науковця, політологія і політологи в цій країні перебувають під дією силового поля трьох полюсів – необхідностей: вивчати політику, вивчати об'єктивно, відстоювати демократичні підвалини американського суспільства². Трагічною пізнавальною ситуацією політолога (і не лише у Сполучених Штатах, але й у навернених в лібералізм та обдарованих демократією посткомуністичних народів) робить його підлеглість дії двох, подекуди протилежних, сил – прагнення бути об'єктивним як науковець і, водночас, залишатись вірним лібералізму і демократії. В посттоталітарних суспільствах, ця “трагічна” ситуація погіршується ще й, культивованими десятиліттями тоталітаризму.

літаризму, конформізмом, запопадливістю та гіперлояльністю суспільствознавців, багато з котрих інакше ніж на службі “ідеологічних ідолів” себе й не уявляють. Причому, останнє стосується молодих політологів-суспільствознавців, зрослих на “ринкові” вітчизняної науки і політики, ще більшою мірою, аніж, обтяженого гірким досвідом, старшого покоління.

Теоретичне суспільствознавство і теоретична політологія постають важливими засобами забезпечення незалежності вітчизняної соціальної науки. Адже, об’єктивна і дієва соціальна та політологічна теорія є результатом реалізації свободи творчості як і її гарантом. Державі, яка має розвинене і продуктивне теоретичне суспільствознавство так само притаманне розвинене стратегічне мислення, що надає їй низку переваг в міжнародній політиці. Так само, спроможність національної суспільної науки продукувати теорії є однією із ознак того, що це суспільство успішно уникає загрози периферизації у світовій спільноті. Натомість, остаточно периферизовані країни неспроможні “мислити самостійно”. Вони є винятковими споживачами пізнавальних форм і парадигм, які їм надаються національними науками країн світ-системного ядра. Теоретичний здобуток національної політичної науки становить те, що Д. Річчі поймає у її матрицю, визначивши останню як “... конфігурацію поглядів, які належить використовувати в соціальному аналізі”³. Загалом, йдеться про виокремлення ще одного фактору обстоювання політичної незалежності політичної науки. Цей фактор має гносеологічну “природу”, а його дія полягає у досягненні політичної незаангажованості через наслідування певного типу мислення. Отже, політолог є максимально незалежним від політики через те, що мислить “певним чином”, тобто його витлумачення політики якісно-структурно відрізняється від інтерпретацій решти учасників політичного процесу.

Разом з тим, суспільна наука є невід’ємною частиною суспільства, залежною від тих політичних (в тому числі, зовнішньополітичних) процесів, які в ньому відбуваються. Зокрема, система національної науки (разом із суспільствознавством) не може залишатись осторонь інтеграційного вибору своєї країни та світових інтеграційних процесів, котрі ще доволі часто поймають глобалізацією.

Розмірковуючи над роллю науки в соціальних процесах (в тому числі, інтеграційних) слід розокремлювати “науку” як ідеальний конструкт теорії і філософії науки та гносеології і “науку” як історично-конкретне явище. З погляду наукознавства, йдеться про лакатосівське розрізнення між “наукою” як результатом внутрішньої раціональної реконструкції взаємодії між тим, що цей філософ науки поймає “дослідницькими програмами” і зовнішньою соціально-психологічною історією “науки”. Подібне розрізнення простежується і в кунівському вченні про “наукові парадигми”²⁴. В першому випадку, наука постає уніфікованим та універсальним знаряддям здобуття “істин” і продукування технологій. В другому випадку – це історично-конкретний результат тривалої соціальної еволюції відповідних народів, держав, регіонів. Оскільки, історія відображається у певних традиційних цінностях (чи просто – традиціях), то й науки (саме науки, а не наука) різних народів, держав, регіонів мають власні ціннісні специфіки, які визначають структуру, спрямування, інституційні умови відповідних наукових мислень. Не варто вже вкотре повторювати помилку судження про те чи інше історичне явище винятково за його наслідками. Адже, одні й ті самі наукові результати можуть бути досягнені у різні (методологічні та інституційні) способи. Саме з огляду на історичну специфіку організації національних та регіональних систем науки, вони мало підлеглі уніфікації за якимось одним набором критеріїв. Хай ці критерії і видаються найоптимальнішими, те що в одному випадку над-ефективне, в іншому – може виявитися згубним. Крім того, якщо перед різними народами і державами поставити однакові цілі і дати їм уніфіковані засоби досягнення цих цілей (зокрема, в галузі наукової діяльності), то, безперечно, з’являться переможці, переможені і ті хто залишиться ні з чим. У випадку науки (і як інституту, і як типу мислення) переможцем і форвардом буде той, хто продукує критерії такої уніфікації. Решта – або узалежняться від нього, або деграду-ють. Все це безпосередньо стосується наукових систем народів пострадянських теренів. Їх наукові системи є історичним продуктом тривалої еволюції, що перетворює перспективу стандартизації та уніфікації цих систем за західноєвропейськими та американськими зразками не стільки на благо, скільки на загрозу.

Нині, в контексті “Болонського процесу”, вимальовується структура “Спільного європейського освітнього простору”, яка цілком відтворює “класичну” валлерстайнівську теоретичну схему облаштування міжнародних відносин: “ядро – напівпериферія – периферія”. Власне Ім. Валлерстайну належить цілком переконлива критика парадигм “західного” суспільствознавства⁵.

Сучасні політика, економіка, культура не можуть існувати і, навіть, уявлятися поза межами відносин домінування, вони необхідно мають ієрархічно-стратифікаційні структури як в рамках інтеграційних спільнот, так і поза їх межами. Все це стосується і царини наукової діяльності. В цьому випадку, уніфікація національних і регіональних наукових систем країн – претендентів на інтегрування за зразками інтеграційних об’єднань до яких вони прагнуть є, в тому числі, засобом домінування. Науки народів і держав пострадянських теренів, стандартизовані та уніфіковані за західноєвропейськими зразками, не матимуть жодного шансу в конкуренції з науками країн старих членів ЄС. Для них така стандартизація та уніфікація є найкоротшим шляхом для упослідження та підпорядкування. Пострадянські наукові системи, втративши власну, історично визначену, своєрідність, перетворяться на додаток наукових систем своїх потужніших партнерів по регіональному об’єднанню, джерело наукових кадрів, підтримку і резерв західноєвропейської науки в її протистоянні з американською та південно-східно-азійськими науками. Зауважимо, що стандартизація та уніфікація є одними з найдієвіших та “найдешевших” засобів, передусім, політичного домінування і, навіть, культурного імперіалізму. Наукові кадри, сформовані і підготовлені за “Болонськими критеріями”, легко і швидко перетікатимуть до багатших і потужніших дослідницьких центрів Західної Європи⁶. В той час як означені центри в Східній Європі, поступово згасаючи, перетворяться на, свого роду, підготовчі школи, “перевалочні пункти” на шляху до Західної Європи. Крім того, не слід забувати про жорстку конкуренцію за студентів Третього світу, яка відбувається в сучасній Європі та Північній Америці, як і те, що країни Східної Європи (зокрема, Україна) не є останніми в цих перегонах. Після радикальної перебудови української науки та освіти (як і східноєвропейської, загалом) за чужими критеріями і

стандартами, в означеній конкурентній боротьбі буде зазнано остаточної поразки.

Нині народи і держави Європи, які залишилися поза межами чергової хвилі розширення Євросоюзу проходять через справжнє випробування на їх “європеїзм”. Означене випробування полягає в спроможності відстояти свою культурну самобутність і створити стійкі та дієздатні національні політичні і економічні системи (“структури самодостатності”). Кожен європейський народ заплатив свою ціну за можливість і право бути самим собою. Як на справжнього європейця, не гідно і безглуздо зрікатися своєї історичної ідентичності на користь, спродукованих “євробюрократією”, декількох штучних критеріїв. Сьогодні, набагато важливіше відстояти власні системи освіти та академічні науки, ніж поспіхом “розчинити” їх в єдиному європейському науковому просторі, прирікши, таким чином, на друго- чи, навіть, третьорядність.

¹ Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации. – М.: Академический проект, 2003. – С.469.

² Ricci D. M. The Tragedy of Political Science. – New Haven and London, Yale University Press, 1984. – С. 24.

³ Ricci D. M. The Tragedy of Political Science. – New Haven and London, Yale University Press, 1984. – С.101.

⁴ Кун Т. Структура научных революций. – М.: Прогресс, 1977. – С.45;

⁵ Валлерстайн Им. Конец знакомого мира: Социология XXI века / Пер. с англ. Под ред В. Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2003. – С.191;

⁵ *The European Higher Education Area – Achieving the Goals // Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19–20 May 2005;*